

OSMANLININ YAYCILARI: İSTANBUL'DA YAY İMALATI VE TİCARETİ (1010 - 1059 / 1601 - 1649)*

*Şükrü Seçkin ANIK***

Öz: İnsanlık, ucu keskinleştirilmiş bir taş ya da kemik yardımıyla hayatını daha kolay sürdürebileceğini anladığı andan itibaren silah teknolojisi, sürekli gelişim göstermiştir. Elbette silah teknolojisindeki bu gelişme, toplumların yaşadıkları coğrafya ile ayrı tutulamaz. Örneğin çalışmamızın iskeletini oluşturan Osmanlı yayları, mürekkep/katışık/bileşik/kompozit yapıda yaylardır ve bu yayların dörtte üçü hayvansal malzemeden üretilmektedir. Dolayısıyla yaşadıkları coğrafya itibariyle hayvancılıkla ilgilenen Orta Asya bozkır kavimleri, bu yay tipini kullanmışlardır. Bu kavimlerden biri olan Oğuz Türkleri tarafından kurulan Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla kadar bu yay tipini kullanılmış ve bu dönem itibariyle de hızla ateşli silahlara geçilmiştir. Ancak bu araştırmada da ortaya konulmaya çalışıldığı üzere okçuluk tamamen kaybolmamış bilakis XVII. yüzyıl, okçuluğun gömlek değiştirdiği bir dönem olmuştur. Spor müsabakalarında kullanmak için üzere üretilen yayların yüzyıl ortasına doğru sayıları giderek artmış ve müsabaka türüne göre çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde savaş alanlarından çekilen yay, Okmeydanı denilen alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Bu çalışma, yay teknolojisindeki bu değişimi ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1601 ile 1649 yılları arasında İstanbul'da yay üreten gruplar belirlenerek bunların sattıkları ürünler ve bu ürünlerden elde ettikleri gelirler tespit edilmiştir. Böylece hem satılan ürünlerdeki değişim ve çeşitlilik ortaya konmaya çalışılmış hem de geri planda kalan okçuluğun ekonomik cephesi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yay, Yayıncılar Loncası, kemangeran, narh, mevcip.

Bowers of the Ottomans: Producing and Trading Bow in İstanbul (1600-1650)

Abstract: Weapon technology has advanced steadily since humans discovered that using a sharpened stone or bone might make living easier. Of course, the geography of residing societies must be considered while discussing this advancement in weapon technology. For example, the composite Ottoman bows that serve as the foundation of our study are made of three-quarters animal material. Thus, Central Asian Steppe tibes, drawn to animal husbandry due to their

* Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul tarihleri: 23.04.2022 - 05.01.2023

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof.Dr. Yunus KOÇ danışmanlığında hazırlanmakta olan "Okmeydanı Atıcılar Tekkesi Örneğinde Sosyo-Kültürel Yönleriyle Osmanlı Okçuluğu: XVIII. ve XIX. Yüzyıllar" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı doktora öğrencisi. E-posta: ankseckin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7414-0442.

geographic position utilized this bow type. One of these tribes, the Oghuz Turks founders of the Ottoman Empire, employed this kind of bow until the 17th century. Although in time, weapons were quickly adopted, as this paper attempts to show, archery did not entirely vanished but it rather underwent a name shift around the 17th century. Toward the middle of the century, there was a progressive growth in the number of bows created for sporting events that differed depending on the competition. As a result, during this period, the bow which emerged from the battlefields, started to appear in the Okmeydan areas. This study follows how bow manufacture has changed, identifying the groups that made bows in Istanbul between 1600 and 1650; the goods they sold and the income generated from the sales. The paper emphasizes the less examined the economic side of archery, focusing on both change and diversity in the sold products.

Keywords: Bow, Bowmens Guild, Kemangeran, Narh, Mevacip.

Giriş

Günümüzde yay yapım teknikleri ile ilgili akademik çalışmalar, bir hayli artmıştır. Bu bağlamda başvurulacak ilk kaynak, Katip Abdullah Efendi'nin *Kavaidü'r-Remy* adlı eseridir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazılan eser, yay yapımı konusunda o döneme kadar Osmanlı sahasında yazılmış en bilgilendirici eserdir. Eser, 2013 yılında İlhan Uçar tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Katip Abdullah Efendi, 2013). Mustafa Kani Bey'in 1251/1835-36 tarihinde yazılan ve 1263/ 1846-47 tarihinde basılan *Telhîs-i Risâilât-ı Rumât* adlı eseri ise XIX. yüzyıla kadar yazılan okçuluk risalelerinin hepsinin değerlendirmesi olarak hazırlanmıştır ve yay yapımına dair oldukça detaylı bilgiler ve görseller barındırmaktadır. Eserin 2010 yılında İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından transkripsiyonu yapılmıştır (Mustafa Kani Bey, 2010). Yay yapım teknikleri ile ilgili ikincil kaynak olarak akla ilk gelen eser, Ünsal Yücel'in hazırladığı *Türk Okçuluğu* adlı kitaptır (Yücel, 1999). Ünsal Yücel, bu eserinde Türk okçuluğunun tarihi ve kültürel gelişimini anlatırken yay yapım tekniklerine de yer vermektedir. Mürekkep yay yapımı ile ilgili yurt dışında yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunların ilki, 1947 yılında Paul E. Klopsteg tarafından yayınlanan *Turkish Archery and Composite Bow* adlı eserdir. Eser, Almanya'da Mustafa Kani Bey'in eseri üzerine yapılan bir tezi kaynak olarak göstermiştir. Ana kaynaklara vakıf olunmadığı ve teknik bilgi eksikliğinin çokça göze çarptığı eser; 2016 yılında İngilizce olarak tekrar basılmış (Klopsteg, 2016), 2019 yılında da Okçular Vakfı tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır (Klopsteg, 2019). Yurt dışında yapılan dikkate değer çalışmalardan bir tanesi de Adam Karpowicz'in *Osmanlı Türk Yaylarının İmali ve Tasarımı* adlı eseridir. Eser, teknik açıdan oldukça tatmin edici olsa da ana kaynaklara ulaşılamamış olmasından dolayı bazı hataları barındırmaktadır. Bu eser de 2018 yılında İstanbul Okçular Vakfı tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır (Karpowicz , 2018).

Osmanlı yayları, literatürde kompozit (composite) olarak adlandırılan yay türüdür. Kompozit kelimesi ilk defa General Pitt Rivers tarafından 1877 yılında hazırlanan katalogda kullanılmıştır (Balfour, 1890, ss. 220-250). Bu terim, Türkçeye katışık/bileşik ya da mürekkep olarak çevrilebilir. Mürekkep kelimesi Arapça “çatmak, bindirmek, bileştirmek” anlamına gelen رَكْبَة - *rakkebe* kökünden Türkçeye aktarılmış bir terimdir. Bu terim, Türkçede “iki ya da daha fazla şeyin birbirine karıştırılmasıyla oluşan şey” anlamında kullanılır (Şemseddin Sami, 1317, ss. 1336). Dolayısıyla aşağıda anlatılacak olan Osmanlı yay yapım süreci de göz önüne alındığından bu çalışmada “mürekkep” teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Mürekkep yaylar, birden fazla malzeme kullanılarak üretilen parçalı ve kıvrımlı yaylardır. Ağaç, manda boynuzu, aşil tendonu (sinir) ve balık tutkalı kullanılarak üretilen bu yayların Mezopotamya ve Orta Asya'da kabaca aynı dönemde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Mezopotamya teorisi, Suriye-İrak sınırındaki Ebu Kemal kasabasında yer alan Baghuz nekropolündeki Yrzi kulesinin altında bulunan (Brown, 1937, ss. 1-10) ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden Ummü'l-Kayveyn Emirliği'nin ed-Dur bölgesinde (Waele, 2005, ss. 154-160) bulunan yay parçalarına dayandırılmaktadır. Bu yayların savaş alanlarında ilk defa MÖ. 2350 tarihinde Akadlı Sargon tarafından kullanıldığı düşünülmektedir (Özveri, 2013, ss. 20-41). Bununla beraber Doğu Türkistan'ın Miran kenti yakınlarındaki Kum-Derya adlı yerde (Hall ve Farrell, 2008, ss. 89-98) ve Kazakistan'da (Chotbayev, 2013, s. 160) yapılan arkeolojik kazılarda da erken demir çağına tarihlenen mürekkep yaylar ele geçmiştir. Tek parça olarak imal edilen uzun ve kullanışsız yaylara nazaran mürekkep yayların parçalı ve daha küçük bir tasarıma sahip olması, Mezopotamya'da yaygın bir savaş aracı olarak kullanılan atlı savaş arabalarında hareket imkânını arttırmıştır (Özveri, 2013, ss. 20-41). Atın yaygın bir ulaşım ve savaş aracı olarak kullanıldığı Orta Asya bozkırlarında ise at üzerinde rahat hareket etmeye yarayacak bu yay tipinin kullanılması oldukça doğaldır. Hareket kabiliyetinin yanında atış hızı ve menzil mesafesi gibi değişkenler de mürekkep yayların avantajları arasındadır. Zira Orta Asya Türklerinin kullandıkları mürekkep yayların çok seri atış yaptıkları, Arap kaynaklarına yansımıştır (El-Câhiz, 1967, s. 67). Mürekkep yayların en büyük dezavantajı ise yağmurdur. Tamamen organik bir yapıdan oluştuğu için bu yaylar, ıslandığı zaman kullanışsız hale gelir (Göksu, 2018, s. 92). Göktürk hükümdarı İl-Kağan'ın 624 yılında Çin'e bir sefer düzenlediği sırada aşırı yağmura maruz kalması sebebiyle ordusunu geri çekmesi, bu durumun en belirgin örneğidir (Taşağıl, 2012, s. 77).

Mürekkep yaylar; kullanım amacı, kullanıldığı bölge ve hatta hangi devlete ait olduğuna göre farklı formlarda kendisini göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı mürekkep yayları, az da olsa Selçuklu, Moğol ya da Memlük yay formlarından farklıdır. Bunda Osmanlıların kurulduğu coğrafyanın da etkisi büyüktür. Ünsal

Yücel, Osmanlı mürekkep yay formunun Selçuklu ve Moğol tipine yakın olduğundan söz eder. Osmanlı mürekkep yaylarının ise kendisine has formunu XV. yüzyıl ortalarında bulduğunu söyler (Yücel, 1999, s. 245). Ancak XVI. yüzyılda, Mısır'ın fethi sonrasında devrin en ünlü yay ustası olan Usta Muhyiddin'in Mısırdan İstanbul'a getirilmesiyle (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 30) Memlük tarzının Osmanlı formunu etkilediği ve bu tarihten sonra Osmanlı yay formunun nihai şeklini aldığı düşünülebilir.

1. Yay Yapım Teknikleri

Mürekkep yayların ana bileşeni, ağaçtır. Osmanlı yay ustaları genellikle Gerede bölgesinden kesilen akçaağaçları tercih etmişlerdir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Mustafa Kani Bey, Osmanlı yay ustalarının tecrübeleri sonucu bu tercihe yöneldiğini, Anadolu'da farklı bölgelerde yetişen akçaağaçların da kullanıldığını ancak Rumeli'de yetişen ağaçların makbul sayılmadığını ifade eder. Yay ustalarının akçaağaçta karar kılmalarının sebebi ise bu ağaç türünün sinirseki yani nemli ve güçlü bir odunsu yapıda olması ve tutkalı iyi emmesidir (Yücel, 1999, s. 246). Ustanın yay yapmak için ihtiyacı olan ağaç, suyunu çektiği sonbahar döneminde köküne yakın yerden kesilirdi. Daha sonra kökten çıkan yeni sürgünler, iki bilek kadar kalınlığa ulaşınca yerden bir yay boyu uzunluğunda parça kesip çıkartılırdı. Çıkartılan bu kütük, ortadan ikiye ayrılır ve her iki tarafın iç kısmındaki yerinden iki adet yay çıkacak kadar malzemesi elde edilirdi (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Osmanlı mürekkep yaylarının ağaç bileşeni, yay formu içerisinde toplam sekiz kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; kabza, kabza boğazı, sal, kasan boğazı, kasan, kasan başı, baş ve tonç kertliği olarak adlandırılmıştır.

Yayın kabza kısmı, avuç içi ile tutulan kısımdır. Bu kısım da yine akçaağaçtan üretilmektedir. Ancak akçaağaç bulunmadığında kabzada kızılıcak ağaç da kullanılabilir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Kabza; ortası hafif kavisli ve oval bir yapıda işlenmeli, böylece el ayası ile uyumlu bir yapıda olmalıdır. Kabzanın iki ucunda, birer karış uzunluğunda yassı ve uzun parçalar bırakılır. Bu parçalar, yayın sal denen bölümünde açılan ve zıvana adı verilen küçük girintilerin içine oturtulur. Kabza ve salın birleştiği bu kısma kabza boğazı ya da tir geçimi (Yücel, 1999, s. 242) adı verilir. Sal kısmı, kabza boğazından başlar ve yassılaşıp kasan kısmına kadar devam eder. Kasan ile salın birleştiği noktaya kasan boğazı adı verilir. Kasan kısmı, bu noktadan itibaren ince ve kavisli bir şekilde baş adı verilen kısma kadar uzanır. Kasan ile başın birleştiği noktaya ise kasan başı denilir. Baş kısmın her iki ucuna da yay kirişini takmak için küçük çentikler açılır. Bu çentiklere tonç kertliği adı verilir.

Mürekkep yay yapımında kullanılan bir diğer bileşen, manda boynuzudur. Manda boynuzu, yayı oluşabilecek muhtemel hasarlara karşı korumakla beraber okun çıkış hızını artırır. Osmanlı yay ustaları genellikle Aydın ve Kütahya-Menemen

havalisinde ya da Mısır'da yetişen genç ve uzun boynuzlu mandaların boynuzlarını tercih etmişlerdir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Boynuz, mandanın başından ilk kesildiği sırada içindeki kısımda yoğun bir kıkırdak doku bulunur. Bu doku, organik olduğundan kurtlanma ve koku gibi sorunlara sebep olabilir. Bu sebeple eğer manda boynuzunu kemikleşmiş hali ile satın alma imkânı yoksa boynuzu toprağa gömüldükten ve içindeki organik doku tamamen kaybolduktan sonra kullanmak daha hijyenik olacaktır. Ancak boynuzun üzerinin temiz ve pürüzsüz olmasına dikkat edilmelidir. Kayganlı ve kuşdilli olarak tabir edilen boynuzlar, tercih edilmemelidir. Kaygan kavramı boynuzun üzerinin balık pulu gibi dökülmesi, kuşdilli tabiri ise boynuzun üzerinde kuşdiline benzer küçük çıkıntılarının bulunmasıdır. Uzun ve yekpare olarak elde edilen boynuzdan üç çift şerit çıkartılabilir. Boynuzun dış tarafından çıkartılan şeride kabak, iç kısmından çıkartılana ise karın adı verilir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 111). Karpowicz, ana kaynaklara ulaşmamış olsa gerek karın ve kabak kısımlarını birbirine karıştırmaktadır (Karpowicz , 2018, s. 77). Yayın sağ ve sol kanatlarına aynı tip boynuz şeridi eklenmelidir. Aksi takdirde kabak ve karın kısımlarının sertlik durumları birbirinden farklı olduğundan yayda asimetrik bir form oluşur. Hatta Osmanlı yay ustaları, bir yayda aynı hayvanın boynuzunu kullanmayı tercih edecek kadar titiz davranmışlardır (Yücel, 1999, s. 247). İşlenmemiş halde elde edilen boynuz şeritleri, üzerinde çalışabilmek için çok sert olduklarından eğer herhangi bir işlemde geçirilmeden yaya eklenirlerse genellikle ya çatlar ya da yaydan kalkar. Bunun önüne geçmek için boynuz şeritleri suya atılarak iyice kaynatılmalı ve daha sonra da Klopsteg'e göre akkor kömürde veya reçineli odun ateşinde kurutulurdu. Ancak Mustafa Kani Bey, rende talaşı veya çam tahtaları parçası alevinde ısıtıldığından bahseder. Karpowicz ve Klopsteg, Mustafa Kani Bey'in boynuz işleme hakkında verdiği bilgilerin yetersiz hatta muğlak olduğunu söylerler. Ancak Mustafa Kani Bey, her iki yazarın da değinmediği boynuzların yapıştırılmadan önce preslenmesi ve şekil verilmesi konularını çok açık bir şekilde dile getirir. Buna göre boynuzlar, alev üzerinde ısıtılıp kurutulduktan sonra tahta kalıplara yatırılarak soğuyana kadar preslenir ve istenilen şekil verildikten sonra çıkartılıp soğuk suda bekletilir. Bu işlemde sonra yay üzerine yapıştırılmaya hazır hale gelen boynuzlar, yayın gerildiği zaman atıcıya doğru bakacak olan kısmına sal ve kasan bölümlerini de içine alacak şekilde yapıştırılır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 111)

Mürekkep yayların üçüncü bileşeni, aşil tendonudur. Aşil tendonu, mandaların ayak bileklerinden diz kapaklarına kadar olan kısımlarından elde edilir. Aşil tendonunun en makbul olanı, İstanbul çevresindeki çiftliklerde yetişen mandaların sinirleridir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 112). Tendonların esneme özelliği oldukça fazladır. Yay gerildiğinde %5 - %6 oranında bir gerilime maruz kalsa bu durum, ciddi bir sorun oluşturmaz (Karpowicz , 2018, s. 80). Aşil tendonları önce güneşin altında kurumaya bırakılır. Daha sonra kuruyan bu tendonlar, tel tel oluncaya kadar dövülür. Bu işlemde sonra üzerlerinde bulunan

pislikler temizlenerek el yordamıyla didiklenir ve boylarına göre tasniflendirilir. Daha sonra yayın atış yapıldığı sırada hedefe bakan kısmına doğru yapıştırılır. Yayın her iki kanadına da eşit miktarda tendon eklenmelidir. Aksi takdirde tendonu fazla olan taraf, daha fazla çekme yapacak ve kanatlar arasında asimetrik bir durum oluşacaktır.

Mürekkep yay yapım tekniklerine geçmeden önce anlatılması gereken son bileşen, bütün bu maddeleri bir arada tutan tutkaldır. Osmanlı mürekkep yaylarında balık tutkalı ve çağa tutkalı birlikte kullanılırdı. Balık tutkalı, mersin morina balığının hava kesesi ve damak kısmından elde edilirdi. Balığın hava kesesi ve damağı bıçakla kesip çıkartılır ve kurumaya bırakılır. Balıktan elde edilen bu hava keseleri, kuru haldeyken yarı saydam renkte olur. Osmanlı yay ustaları, bu tutkalı bir gün boyunca yağmur suyunda beklettikten sonra tekrar kurutur ve şimşir bir tokmakla iyice dövüldükten sonra kullanırdı (Yücel, 1999, s. 248). Adını Gelibolu'da Çağa adında bir köyden alan tutkal ise yukarıda bahsedilen aşil tendonunun uç kısımlarının kesilip kaynatılmasıyla elde edilen bir tutkaldır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Osmanlı'da tutkal imalatından sorumlu bir tutkalcılar loncası mevcuttur (Evliya Çelebi, 2016, s. 335). Ancak yay imalatının ustalık gerektiren kısmı, tutkalı doğru bir kıvamda üretilip doğru miktarda uygulamaktır. Bu nedenle Osmanlı yay ustaları genellikle kendi tutkallarını kendileri pişirmişlerdir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Tendonların artan kısmından elde edilen çağa tutkalı, iki gün boyunca sıcak suda kaynatılır ve pelte kıvamı alınca kadar karıştırılırdı. Daha sonra soğumaya bırakılan bu tutkal, parça parça kesilip gölge bir yerde tekrar sertleşmesi için muhafaza edilirdi (Yücel, 1999, s. 248). Kullanılacağı zaman tekrar suda kaynatılır, salep kıvamını ve rengini alınca işlenmeye hazır duruma gelirdi. Yayda kullanılan tendon miktarı ile eşit olmak zorunda olan tutkal, ağacın ve boynuzun durumuna göre 20 gram kadar fazla da kullanılabilir (Karpowicz , 2018, s. 83). Osmanlı yay ustaları, manda derisi ve kulağı kullanarak da tutkal yapmaktadır. Ancak yayların hemen hepsinde çağa tutkalı ve balık tutkalı kullanılır.

Mürekkep yay bileşenleri bu şekilde hazırlandıktan sonra yay imal etmek için kullanılacak atölye hazırlanmalıdır. Yiyeceklerin buharı, atölyede bulunan tendon ve tutkala zarar vereceğinden atölye, yağdan ve yağlı dumandan arındırılmalıdır. Hatta yay yapılan yerde yemek dahi yenmemelidir. Aksi takdirde tendon ve tutkal, ağaca yapışmayacaktır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 116). Yay yapmak için ilk önce yayın iskeletini oluşturacak olan ağaç bileşeni hazırlanır. Bunun için kabza, kasan ve baş kısımları; keser ve törpü kullanarak yay formunda işlenmelidir. Bu işlemde kabzanın sivri uçları ile yay kollarının bu kısımlara uyan girintileri iç içe geçirilerek iple sağlam bir şekilde bağlanır. Buna çatki adı verilmektedir. Bu işlem geri alınmadığından yay ustası çok dikkatli olmalı ve iple bağlamadan önce kabza ile yay kollarını düzgün bir şekilde iç içe

geçirmelidir. Yay ustası son düzenlemeleri asa gezi kullandıktan sonra, yay iskeletinin kavisli yapısının muhafaza edilebilmesi için şimşirden yapılmış **tepelik** denen özel bir alet kullanır. Tepelik, yayın kanatlarının mükemmel bir şekilde içine oturduğu iki oluktan oluşan bir alettir. Yayın kanatlarına bağlanan bu aparat birkaç gün sonra açılır ve yay tekrar asa gezine alınır. Bu işlem, yay kusursuz hale gelene kadar, dört ya da beş defa tekrarlanır. Daha sonra tutkalın ağaca daha iyi tutunabilmesi için ağacın boynuz vurulacak kısmına **taşın** denilen ucu sivri bir tarakla yivler açılır. Bu işlem, boynuz için de uygulanır. Burada amaç, sürtünme yüzeyini artırarak boynuzun ağaca daha sağlam bir şekilde yapışmasını sağlamaktır. Ayrıca boynuz ve ağaç üzerinde açılan yivler, eşit derinlikte ve birbirini karşılayacak denklikte olmalıdır. Daha sonra boynuz ile ağacın taşın çekilen kısımları, birkaç kere tutkallayıp kurutulur. En son dumansız bir ateşe tutularak iyice kurutulduktan sonra tekrar tutkal sürülerek boynuz ve ağaç, açılan taşın olukları birbirine girecek şekilde birleştirilir. Daha sonra yayın iki başı, kabzaya bir karış kalacak şekilde yaklaştırılıp **kunnap** adı verilen bir aparat yardımıyla kabzaya bağlanır. Bu işleme halkaya almak ya da kasana almak denir. Bu işlemlerden sonra yaya tendon vurma işlemine geçilebilir. Bu işlem için iki kişi gerekmektedir. Önce yayın tendon vurulacak kısmına aynı boynuzlama işleminde olduğu gibi taşın çekilir (Yücel, 1999, s. 248). Daha sonra çağa ve balık tutkalları, az sulu bir tencerenin içinde iyice kaynatılır. Önceden beş ayrı boy halinde saklanan tendonlar, bu karışımın içine atılır. Sıcak tutkalın içinde iyice yumuşayan tendonlar, el yordamı ile ovularak uygun kıvama gelmesi sağlanır. Daha sonra usta, uygun kıvama gelen tendonlardan orta boylu olanı iki ucu her iki kabza ortasına gelecek şekilde yapıştırır. Bu işlem sırasında ustanın önünde su dolu bir tas ve taşın içinde pirinçten yapılmış mest ve kalem denen aletler olmalıdır. İcabi halinde usta bu aletleri alıp yaya tendon vururken kullanabilir. Yaya derç edilen bu tendonlar, kâğıt gibi incecik olana kadar sürekli üzerinden geçilir. Usta bu işlemi sürdürürken çırağı da diğer dört boy tendonu avucunun içinde yumuşatmaya devam eder. Eğer ustanın bir çırağı yoksa ya lonca şeyhi tarafından bir kürekçi, ustanın yanına gönderilir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 53/546; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu, 2019, s. 271) ya da bu sırada ustalar, birbirlerine yardım ederlerdi (Yücel, 1999, s. 248). Kabza kısmı bitince çırağın yumuşattığı bu tendonları usta alır ve yayın geri kalan kısımlarına yapıştırır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 115). Burada önemli olan, yapıştırılan tendonlar arasında boşluk kalmaması ve farklı boydaki tendonların üst üste binmemesidir. Usta, kabza boğazına kadar yapıştırdığı tendonun hemen ucundan başlayarak sal kısmına, kasan başına kadar tendon vurmaktadır. Bu işlem, tendonlar kalem ve mest ile düzeltilerek ve her vurulan tendonun üzerine sürekli taşın çekilerek devam eder. Usta, her bir boy tendonu yay üzerine derç ederken çirak da bir sonraki kullanılacak olan tendonu yumuşatmalıdır. Tutkal kuruduktan sonra daha önceden sulandırılmış olan çağa tutkalı, yay üzerine yavaşça boşaltılır. Bu işleme yaya su verme işlemi denir (Yücel, 1999, s. 248). Yaya su verme

işlemi, yay mükemmel bir şekilde tutkalı emene kadar devam eder. Bunun ölçüsü, yayın üzerine dökülen tutkal kuruduktan sonra tekparça, cilalanmış gibi görünmesi ve parlak olmasıdır. Yay görünümü bu şekilde olana kadar yaya su verme işlemi tutkal kurdukça devam eder. Son olarak yay, yerden 80 – 90 cm yüksekliğe asılır. Mustafa Kani Bey, yayın daha yüksekte ya da daha aşağıda asıldığı takdirde tendonların çatladığının tecrübe edildiğini anlatmaktadır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 115) Yay, bu şekilde bir sene bekletilmelidir. Bir sene sonra yay halkası açılmalı ve asa gezine alınmalıdır. Halkaya alınan yayın açılması, yay imalinin ikinci en zor safhasıdır. Yay, yavaş ve dikkatli bir şekilde açılmalıdır. Eğer yay üzerinde nem kalmışsa önce birkaç gün güneş altına çıkarılmalı ve yayın neminin iyice kuruması beklenmelidir. Daha sonra kınabı yavaşça kesilerek açılan yay halkası, asa gezine alınır. Asa gezi, meşe ya da gürgen gibi sağlam ağaçlardan yapılan bilek kalınlığında ve 80 – 90 cm uzunluğunda bir aparatır. Asa gezinin kabza gelecek ucu, madeni para büyüklüğünde oyulur ve arka tarafındaki uzun kısmına her 20 – 30 cm aralıklarla kertikler açılır. Dikkatli bir şekilde halkası açılan yay, adım adım bu kertiklere takılarak yayın gerginlik durumu ölçülür. Her kertik geçiminde yay ısıtılmalı ve gerekirse törpü ile düzeltilmelidir.

Osmanlı Devleti'nde tımarlı ve sağrılı olmak üzere iki tür mürekkep yay yapılmıştır. Tımarlı yaylar imalinde sağrılı yaylara göre daha az ağaç daha fazla tendon kullanılır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 118). Dolayısıyla sağrılı yaylar, tımarlı yaylara göre daha ağırdır. Yapıştırılacak tendonlar ise tımarlı yaylarda oval zikzaklar çizecek şekilde, sağrılı yaylarda da ise düz bir şekilde yapıştırılmıştır. Tımarlı ve sağrılı yayların kullanım amaçlarına göre tirkeş yayı, menzil yayı, puta yayı, talimhane yayı, meşk yayı ve kepaze yayı olmak üzere altı farklı çeşidi bulunmaktadır. Tirkeş yayı haricindekiler, çeşitli müsabakalar için üretilen yaylardır. Tirkeş yayı ise savaşlarda kullanılmak üzere üretilmiştir. Menzil yarışları için üretilen genellikle tımarlı olurken savaşlarda kullanılmak üzere üretilen tirkeş yayları sağrılıdır.

2. Osmanlı Devleti'nde Yay İmal Eden Gruplar

Osmanlı Devleti'nde yay üretimi, birbiri ile ortak hareket eden iki ayrı grup üzerinden ilerlemiştir. Bunlardan biri şehir, köy ve kasabalarda ekonomik faaliyet içerisinde hayatlarını sürdüren yaycılar loncası, bir diğeri de İstanbul'da saraya bağlı olarak çalışan ve devletten maaş alarak geçinen cemaat-ı Kemangeran-ı hassa mensuplarıdır.

Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Balkanlarda halkın ok ve yay gibi silahlar bulundurduğu ve bu silahların zaman zaman devlet tarafından toplanıp (BOA. A.DVNS.MHM.d, 28/436; A.DVNS.MHM.d, 16/245), zaman zaman da geri verildiği bilinmektedir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 28/386). Özellikle Anadolu'da yerel halk, suhte ve celali isyanları karşısında ciddi bir silahlanmaya gitmiş ve

devletin bunları toplama ihtimaline karşı silahlarını gizlemiştir (Akdağ, 2019, s. 254). Bununla beraber Osmanlı ordusunun en kalabalık kısmını oluşturan tımarlı sipahilerin kendi silahlarını temin etmek zorunda olduğu da düşünülürse Anadolu'nun hemen her şehrinde yay üretildiğini sonucuna ulaşmak hiç de yanlış olmayacaktır. Zira Kıbrıs seferi için sadece Anadolu'dan toplanan okçu birliklerinin miktarı, 4600 kişidir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 14/1/44). Bu okçuların her birinin en az bir adet yedek yay bulundurdukları düşünülürse bu, Kıbrıs seferi için en az 9200 adet yayın hazır bulundurulması gerektiği anlamına gelmektedir. Buna mukabil bu sayı sadece Anadolu için geçerli olduğundan, başka eyaletlerde ve merkez ordusunda bulunan okçu birlikleri hesaba katıldığında XVI. yüzyılda Osmanlı ordusunun ciddi bir yay ihtiyacı olduğu ortadadır. Bununla beraber arşiv kayıtlarından XVII. yüzyıl boyunca ordunun bu ihtiyacının devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre devlet, 1621 (BOA, İE.BH, 1/24) ve 1673 (BOA. İE.BH, 1/99) yıllarında Gelibolu'da sürekli olarak yay stoku bulundurmakta ve gemiler sefere giderken buradan yay ikmali yapmaktadır.

2.1. Yayıncılar Loncası

Osmanlı esnaf loncaları, Ahi geleneğinin bir parçası olan fütüvvet anlayışının, Osmanlı devlet sistemi içerisinde kurumsallaşmasının bir yansımasıdır. Her bir esnaf grubunun kendi içinde dâhili bir yönetim mekanizması vardır. Şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakip, duacı ve ihtiyar heyetinden oluşan ve adına "altılar" denilen kurul, spesifik bir lonca örgütünün iç yönetim birimini oluşturmaktadır (Tez, 2016, s. 211). Osmanlı Devleti'nde her bir esnaf örgütü, kendilerini bir sahabeye dayandırır ve o sahabe, o loncanın piri olarak kabul edilirdi. Buna göre Yayıncılar Loncası'nın piri de Hz. Ebubekir oğlu Muhammed Ekber'dir (Razavi, 2014, s. 44; Evliya Çelebi, 2016, s. 372).

Osmanlı Devleti'nde yaycılar loncasının ilk ne zaman tezahür ettiği bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda Osmanlı'nın en eski yay ustası olarak II. Murad'ın yaycılarından Tirendaz Hacı Süleyman Kamil'in adı geçmektedir. Hacı Süleyman Kamil, yaptığı saz yaylarla ünlenmiş kemankeşlerden bir tanesidir. Kaynaklarda kendisinden sonra saz yay yapan sadece Usta Recep ve Usta İbrahim adlı iki yay ustasından söz edilmektedir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 33). Bunun yanı sıra kaynaklarda XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar on altı yay ustasından bahsedilmektedir (Katip Abdullah Efendi, 2020, s. 140). XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyıl başına kadar tutulan ve menzil yarışmalarında başarı kazanmış kemankeşlerin isimlerinin yazıldığı *Okçuluk Sicil Defteri*'nde ise on sekiz adet yay ustasının adı geçmektedir (Okçuluk Sicil Defteri, 2016, s. 9). Söz konusu bu kaynaklarda sadece menzil yarışlarında başarı kaydeden sporcuların ve her dönemin en ünlü ustalarının adı geçtiğinden gerçek sayının bundan çok daha fazla olduğu düşünülebilir. Zira Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortasında yaycılar loncasına bağlı 200 dükkanda görev yapan 500 kişiden bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2016, s. 372). İstanbul'daki bu dükkanlar

genellikle Beyazıt, Edirnekapı, Galata ve Üsküdar'da bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği sayılara göre kabaca bir dükkanda bir ustanın ve birkaç çırağın çalıştığı düşünülürse bu dükkanların büyük birer imalathane olduğu yorumunu yapmak yanlış olacaktır. Eldeki bilgilere göre içinde iki ya da üç kişinin çalıştığı, ocakta sürekli tutkal ya da sinir kaynatılan, tezgahta bulunan cam kavanozlarda balık tutkallarının saklandığı, tezgahın altında ya da duvar kenarlarındaki sandıklarda manda boynuzlarının ve ahşap kütüklerin istiflendiği ve duvarlarda askıya alınmış ya da bitmiş yayların asılarak sergilendiği bir mekan tasavvur etmek mümkündür.

Yaycılar loncasının ürettiği yayların fiyatları ve bu fiyatların yıllık değişimi konusunda kadı sicillerinden elde edilen narh kayıtları, araştırmacılara bazı fikirler vermektedir. Narh kayıtları, üreticilerin sattıkları ürünlerine devlet tarafından getirilen bir üst sınırdır. Esnaf loncalarının bu üst sınırdan daha yüksek fiyata ürün satması kesinlikle yasaklanmıştır. Fiyatlara getirilen bu sınırlamalar belirlenirken hem şehir halkının mağdur olmaması hem de dükkan sahiplerinin kar marjının çok fazla düşük olmamasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle narh fiyatları genellikle satıcıların %10, el becerisi gerektiren zanaat erbabının ise %20 kar elde edebileceği şekilde ayarlanmıştır (Yı, 2018, s. 208; Faroqi, 2004, s. 670). Bununla beraber "Getirici" adı verilen ve esnafa mal temin eden toptancıları ifade eden grup ile "mukim" veya "oturakçı" denilen perakendecilere getirilen narhlar farklıdır (Kütükoğlu M. , 2006, ss. 390-391). Kadılar, muhtesib denilen yardımcıları ile Narh fiyatlarını ya da esnafın kar marjını bu şekilde belirlerken ihtisap kanunnamelerinde geçen kanuni rakamları esas almışlardır.

Elimizde çalışmamız sınırları dahilinde yer alan iki adet yayınlanmış narh defteri bulunmaktadır. Bu defterlerin ilki, Mübahat Kütükoğlu tarafından yayınlanan 1600 tarihli defterdir (Kütükoğlu., 1978, ss. 1-84). İkinci defter ise yine Mübahat Kütükoğlu tarafından yayınlanan 1640 tarihli defterdir (Kütükoğlu M. S., 1983). 1640 tarihli bu defter daha sonra Yaşar Yücel tarafından tekrar yayınlanmıştır (Yücel, 1992). Söz konusu bu defterlerde belirlenen yayların satış fiyatlarının %20 kara göre hesaplandığını düşünürsek Tablo 1 ve Tablo 2'de belirtilen maliyet fiyatı ve elde edilen kâr hakkında tahmini bir sonuca ulaşabiliriz.

Tablo 1. 1600 Tarihli Narh Kayıtlarına Göre Yay Fiyatları

Ürün	Tahmini Maliyet (Akçe)	Tahmini Kâr Marjı	Satış Fiyatı (Akçe)	Elde Edilen Tahmini Kâr (Akçe)
Padişahlara Layık Yay	800	%20	1000	200
Hanlara Layık Yay	640	%20	800	160
Mısır Yayı (Tirkeş)	480	%20	600	120
Tatar Yayı (Tirkeş) Kaliteli	96	%20	120	24
Tatar Yayı (Tirkeş) Kalitesiz	64	%20	80	16
İstanbul Yayı (Tirkeş)	240	%20	300	60

Tablo 1'de de görüldüğü üzere satış fiyatının 1000 akçe olduğunu bildiğimiz padişahlara layık yayın %20 karla satıldığını düşünürsek satıcının bu yayı 800 akçeye mal ettiği ve bu ticaretten 200 akçe kâr elde ettiği yorumu yapılabilir. Aynı şekilde hanlara layık yay, %20 kârla 800 akçeye satılıyorsa bu yay, satıcıya 640 akçeye mal olmuştur ve bu satıştan 160 akçe kâr elde edilmiştir. Mısır yayı 480 akçeye mal edilip %20 kâr marjıyla 600 akçeye satılmıştır. Tatar yayının kalitelisinden 24 akçe kâr elde edilirken kalitesizinden 16 akçe kâr elde edilmektedir. İstanbul yayı ise 240 akçeye mal edilip 300 akçeye satılmaktadır. Söz konusu satışı yapılan yayların hepsi de savaşta kullanılan tirkeş yayıdır.

Tablo 2. 1640 Tarihli Narh Kayıtlarına Göre Yay Fiyatları

Ürün	Tahmini Maliyet Fiyatı (Akçe)	Tahmini Kar Marjı	Satış Fiyatı (Akçe)	Elde Edilen Tahmini Kâr (Akçe)
Padişahlara Layık Yay	560	%20	700	140
Hanlara Layık Yay	384	%20	480	96
Tirkeş Yayı	320	%20	400	80
Azmayış Yayı	104	%20	130	26
Kaliteli Menzil Yayı	192	%20	240	48
Orta Ayar Menzil Yayı	160	%20	200	40
Kalitesiz Menzil Yayı	128	%20	160	32

1640 tarihinde padişahlara layık yaydan 140 akçe kâr elde edilmektedir. Hanlara layık yay, 384 akçeye mal edilip 96 akçe kârla 480 akçeye satılırken normal bir tirkeş yayı, 320 akçeye mal edilip 80 akçe kâr ile 400 akçeye satılmaktadır. Menzil yarışmalarında kullanılan Azmayış yayı ise 104 akçeye mal edilip 130 akçeye satılmaktadır. Menzil yayından ise yine %20 kâr marjı ile satıldığını düşünürsek, kalitelisinden kalitesizine doğru sırasıyla 48 akçe, 40 akçe ve 32 akçe kâr elde edilmektedir.

Sefer zamanında tüm lonca üyeleri gibi Yayıncılar Loncası da *orducu* olarak sefere katılmakla mükellef tutulmuşlar ve ürettikleri yayları yine Kadı'nın belirlediği narhlar üzerinden satmışlardır (Çelik, 2018, ss. 136-147). Ordunun üretilen bu yayları satın alabilmesi için ise devlet, yeniçerilerin lezez mevacicinde ulufelerine ek olarak 30 akçe "Keman Baha" denilen ödeme yapılmıştır (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 150).

2.2. Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa

Cemaat-ı Kemangeran-ı Hassa, saraya bağlı olarak çalışan Ehl-i Hiref Cemaati arasında yer alan zanaat erbabı gruplardan bir tanesidir. Hiref kelimesi, Arapça "zanaat" anlamına gelen hırfet kelimesinin çoğuludur. Ehl-i Hiref içinde yer alan kemangeran cemaatinin adı, Farsça kökenlidir. Bu isim, yay anlamına gelen keman, tutmak anlamına gelen gir ve çoğul eki olan -an yapılarının birleşmesi ile "yay tutan, yay yapan, yay ustası" anlamlarında kullanılır.

Saraya bağlı olarak çalışan bu zanaat grubu, devletten maaş olarak hayatlarını devam ettirmektedir. Ehl-i hiref cemaati mensuplarının üç ayda bir aldıkları bu maaşlar, Mevacip Defteri adı verilen defterlere kaydedilmiştir ve her üç aylık dönemin kendi içinde kısa adlandırmaları bulunmaktadır. Muharrem, Safer, Rebiyülevvel aylarının kısaltması olarak Masar Mevacibi, Rebiyülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyeulahir aylarının kısaltması olarak Recec Mevacibi, Receb, Şaban, Ramazan aylarının kısaltması olarak Reşen Mevacibi ve Şevvâl, Zilkade, Zilhicce aylarının kısaltması olarak Lezez Mevacibi olmak üzere bir senede toplam dört ayrı mevâcip defteri tutulmuştur.

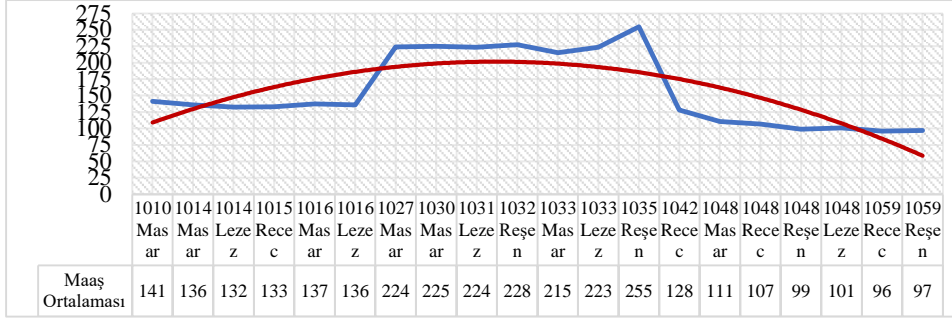
Tablo 3. 1010-1059/1601-1649 Tarihleri Arasında Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Mevcudu ve Maaşları

Tarih	Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Toplam Sayısı			Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Aldıkları Toplam Maaş		
	Yay Ustaları	Çıraklar	Toplam	Yay Ustaları	Çıraklar	Toplam
1010 Masar (1601)	20	24	44	176,5	62	238,5
1014 Masar (1605)	17	17	34	190,5	47	237,5
1014 Lezez (1606)	16	15	31	192,5	41	233,5
1015 Recec (1606)	16	16	32	190	44	234
1016 Masar (1607)	17	16	33	196	45,5	241,5
1016 Lezez (1608)	16	15	31	197	43,5	240,5
1027 Masar (1618)	24	15	39	352,5	56	408,5
1030 Masar (1621)	25	12	37	356,5	56,5	413
1031 Lezez (1622)	25	8	33	387,5	26,5	414
1032 Reşen (1623)	25	8	33	395,5	26,5	422
1033 Masar (1623)	25	11	36	354,5	39,5	394
1033 Lezez (1624)	25	9	34	384	28,5	412,5
1035 Reşen (1626)	27	8	35	447,5	26,5	474
1042 Recec (1632)	16	7	23	203,5	29,5	233
1048 Masar (1638)	15	7	22	175,5	23	198,5
1048 Recec (1638)	14	7	21	169	23	192
1048 Reşen (1639)	14	8	22	151	25	176
1048 Lezez (1639)	14	7	21	157,5	23	180,5
1059 Recec (1649)	12	6	18	152	22	174
1059 Reşen (1649)	13	7	20	155	19	174

Çalışmamızda kullandığımız ilk mevâcip defteri, 1010 Masar (1601) mevâcibini ihtiva etmektedir (BOA. TS.MA.d, 2924, s. 7). Bu defterde 20 tanesi usta, 24 tanesi çırak olmak üzere toplamda 44 adet yaycı kaydedilmiştir. Söz konusu

deftere göre bu 44 kişi, toplamda 238,5 akçe maaş almışlardır. 1014 Masar (1605) mevacibini ihtiva eden defterde ise 17'şer adet usta ve çırak olmak üzere toplamda 34 kişinin 237,5 akçe maaş aldıkları görülmektedir (BOA. TS.MA.d, 7253, s. 6). 1014 Lezez (1606) mevacibinde ise 16 adet usta yaycı, toplamda 192,5 akçe maaş alıyorken 15 çırak, toplamda 41 akçe maaş almıştır. Cemaatin toplam mevcudu, 31 kişi ve bu kişilerin toplamda aldıkları maaş, 233,5 akçedir (BOA. MAD.d. 3697, s. 7). Bir yıl sonraki 1015 Recec (1606) mevacibinde ise 16 adet ustanın ve 16 adet çırağın toplamda 234 akçe maaş aldıkları kaydedilmiştir (BOA. TS.MA.d, 9613/3, s. 5). 1016 Masar (1607) mevacibinde ise 17 usta yaycının toplam 196 akçe ve 16 adet çırağın da toplam 45,5 akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır. Cemaatin toplamda aldıkları maaş ise 241,5 akçedir (BOA. MAD.d, 5085, s. 6). Aynı yılın Lezez mevacibinde ise usta ve çırak sayısında birer adet eksilme olduğu ve toplam yaycı mevcudunun 31'e düştüğü görülmektedir. Bu 31 kişinin toplamda 240,5 akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD.d, 4586, s. 6). 1027 Masar (1618) mevacibinde ise toplam mevcut 39'a toplamda alınan maaş ise 408,5'e yükselmiştir (BOA. TS.MA.d, 10010, s. 7). 1030 Masar (1621) mevacibinde ise 25 adet usta ve 12 adet çırak olmak üzere toplam 37 adet yaycının 413 akçe maaş aldığı kaydedilmiştir (BOA. MAD.d, 7443, s. 7). 1031 Lezez (1622) mevacibinde ise 25 usta ve 8 çırak olmak üzere 33 adet yaycı toplamda 414 akçe maaş almış (BOA. MAD.d, 6299, s. 13) ve mevcut, bir sonraki 1032 Reşen (1623) mevacibinde aynen korunurken alınan maaş 422 akçeye yükselmiştir (BOA. MAD.d, 6299, s. 52). 1033 Masar (1623) mevacibinde Kemanger Cemaati'nin toplam mevcudu, 36'dır. Bu otuz altı kişi, toplamda 394 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 2993, s. 6). Aynı yılın sonundaki Lezez mevacibinde cemaat mevcudu 34'e düşerken alınan toplam maaş, 412,5 akçeye yükselmiştir (BOA. TS.MA.d, 489, s. 7). 1035 Reşen (1626) mevacibinde ise 27 usta 8 çırak olmak üzere toplamda 35 yaycının toplamda 474 akçe maaş aldığı görülmektedir (BOA. MAD.d, 7444, s. 8). 1035 Reşen mevacibinde alınan bu maaş, incelediğimiz elli yılın en yüksek seviyesidir. 1042 Recec (1632) mevacibinde toplam cemaat mevcudunun 23 olduğu görülmektedir. Bu 23 kişi, toplamda 233 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 9604, s. 7). 1048 (1638/39) yılı mevacip kayıtlarının hepsi elimizdedir. Buna göre 1048 yılının ilk üç aylık döneminde 22 cemaat mensubu, toplamda 198,5 akçe, (BOA. YB.04.d, 55, s. 67), ikinci üç aylık döneminde 21 cemaat mensubu, 192 akçe (BOA. YB.04.d, 55, s. 78), üçüncü üç aylık periyotta 22 cemaat mensubu, 176 akçe (BOA. YB.04.d, 55, s. 89) ve son üç aylık dönemi ihtiva eden 1048 Lezez (1639) mevacibinde 20 adet cemaat mensubu, 180,5 akçe maaş almıştır (BOA. YB.04.d, 55, s. 100). Yüzyılın ortasına doğru 1059 (1049) yılında kaydedilen maaş defterlerinde ise Recec mevacibinde 12'si usta 6'sı çırak olmak üzere toplamda 18 yaycı, 174 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 487, s. 7). Aynı yılın Reşen mevacibinde toplam cemaat mevcudu 20'ye yükselirken alınan toplam maaş, 174

akçe ile aynı kalmıştır (BOA. TS.MA.d, 488, s. 7). Yüzyıl sonunda alınan bu maaş, incelediğimiz elli yıllık sürecin en düşük seviyesidir.

Grafik 1. 1010-1059/1601-1649 Tarihleri Arasında Cemaat-i Kemangeran-ı Üyelerinin Toplam Maaş Ortalamaları

Kemangeran cemaatinin toplam maaş ortalamasının gösterildiği Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere 1016/1608 ile 1027/1618 arasında maaş ortalamalarında hızlı bir yükseliş olduğu ortadadır. 1016 Lezez (1608) mevacicinde 135,75 akçe olan maaş ortalaması, 1027 Masar (1618) mevacicinde 223,75 akçeye yükselmiştir. Daha sonra 1035/1626 yılına kadar stabil ilerleyen grafikte bu yıl yine bir yükselme olmuş ve maaş ortalamaları, incelediğimiz yarım asırlık sürecin en yüksek değerlerine ulaşmıştır. 1035/1626 tarihinden itibaren maaş ortalamalarında önce hızlı bir düşüş görülmüş daha sonra bu düşüş, azalarak devam etmiştir. 1035/1626 tarihinde 254,5 akçe olan maaş ortalaması, 1042/1632 tarihinde 128 akçeye düşmüştür. 1048/1638 yılında 100 akçe bandına düşen maaş ortalaması, yüzyıl sonunda bu bandın da altına düşerek 97 akçe olmuştur. 1035/1626 yılına kadar yükselme eğiliminde olan grafik, bu tarihten itibaren düşüş eğilimine girmiş ve yüzyıl ortasına kadar bu eğilim devam etmiştir.

Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere 1016/1608 ile 1042/1632 tarihleri arasında Kemangeran Cemaati'nin maaş ortalamalarında ciddi bir yükseliş ivmesi olduğu göze çarpmaktadır. Bu yükseliş, Koçi Bey'in de dikkatini çekmiş olacak ki IV. Murad'a sunduğu layihalarda ehl-i hirefin de dahil olduğu ulufeli kapıkulu sınıfının kanunlara aykırı bir şekilde sayılarının ve maaşlarının çok fazla arttığını bildirmiştir. Koçi Bey'in verdiği rakamlara göre 982/1574 tarihinde 537 kişi olan ehl-i hiref mevcudu, IV. Murad'a risalesini sunduğu 1042/1632 tarihinde 923 kişidir. Bu kadar çok kapıkuluna mevacic yetiştirmenin imkansız olduğunu arz eden Koçi Bey, bu sayılarda kesintiye gitmenin elzem olduğunu bildirmektedir (Koçi Bey, 2008, ss. 55-56). Gerçekten de Koçi Bey'in tavsiyelerine uyararak IV. Murad'ın 1042/1632 tarihinden itibaren kapıkulunun maaş ortalamalarının azaltılması yoluna gittiğini Kemangeran Cemaati örneğinde Grafik 1'den anlamak mümkündür.

İstanbul'daki yay imalatından ve yay satışlarından elde edilen gelirleri bu şekilde inceledikten sonra çalışmamızın zamansal sınırları içindeki dönemin genel ekonomik çerçevesini de oluşturmak gerektiği kanaatindeyiz. XVI. yüzyılda ticaret yollarının değişmesi, Akdeniz ve Karadeniz merkezli deniz ticaretinden elde edilen gelirleri azaltmış bu durum da bu bölgelerde ticaret yapan tüccarları iç piyasaya yöneltmiş ve esnaf gruplarına dahil olmalarına sebep olmuştur. Buna ek olarak normalde esnaflık yapmaları yasak olan yeniçerilerin ve toprakla ilgilenmesi gereken köylülerin yaşadıkları ekonomik problemler ve güvenlik gibi sebeplerle şehirlere akın ederek buradaki ekonomik hayata entegre olmaya çalışması, Anadolu'daki şehirlere ve İstanbul'da esnaf gruplarının artmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2016, s. 469). Yeniçerilerin ve köylülerin şehirlere göç ederek buradaki ticari faaliyetlere katılması, birbirini tetikleyen pek çok siyasal ve ekonomik problemin sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu ekonomik problemlerin temelinde İspanyol altını ve Afrika gümüşünün Avrupa ve Osmanlı piyasalarında yarattığı dalgalanma ile İpek ve Baharat yolu eksenli doğu ticaretinin yön değiştirmesi olduğu söylenebilir. Zira Osmanlı parasının İspanyol parası karşısında sürekli değer kaybettiği ve bununla paralel olarak akçenin değerinin sürekli olarak düştüğü bir gerçektir (Salihlioğlu, 1964, ss. 227-233). Ayrıca XVII. yüzyıldaki askeri devrim ile değişen harp teknik ve teçhizatları ve bununla bağlantılı olarak uzun süren Osmanlı-Habsburg mücadeleleri ve bu uzun süren mücadelenin Osmanlı Devleti'ne ciddi bir mali yük oluşturması da Osmanlı ekonomisindeki kötü gidişatın sebepleri arasında zikredilebilir. Bu sonucusunun Osmanlı ekonomisi için ayrıca önemli olduğu kanısındayız. Zira daha I. Süleyman zamanında Esztergom seferi için harcanan 61.683.000 akçeye karşılık 20.021.973 akçe ganimet elde edilmiş ve bu seferden 41.661.027 akçe zarar edilmiştir (İpçioğlu, 1990, ss. 137-161). Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarını güvence altına almak için sürekli bu masraflı yapmak zorunda olduğu düşünülürse Habsburg cephesinin Osmanlı ekonomisine yüklediği maliyeti anlamak mümkün olabilir. Buna mukabil devlet bütçelerinde de genel bir düşüş olduğu, Ömer Lütfü Barkan ve Ahmet Tabakoğlu'nun yaptığı çalışmalar neticesinde bilinmektedir. 1527 yılında Osmanlı hazinesi, 71.354.114 akçe bütçe fazlası verirken 1567 yılında bu sayı 7.502.423 akçeye, 1581 yılında ise 2.071.967 akçeye düşmüştür (Barkan, 1970, ss. 557-607). Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre ise 1592 tarihinde Osmanlı hazinesi 666 yük, 1597 tarihinde 6000 yük açık vermiştir (Uzunçarşılı, 1982a, s. 334). 1608 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı bütçesinin 95.500.000 akçe açık verdiği görülmektedir. 1643 yılına gelindiğinde bütçe açığının kapandığı ve 649.045 akçe bütçe fazlası olduğu bilinmektedir (Tabakoğlu, 1985, ss. 389-414). Ancak 1669 tarihinde bütçenin yeniden 44.677.388 akçe açık verdiği görülmektedir (Barkan, 1970, ss. 557-607). Şevket Pamuk'un yaptığı çalışmalar ise XVII. yüzyıl boyunca enflasyonun sürekli yükseldiğini, 1604, 1616, 1622 ve 1638 yılında yapılan düzenlemelerle

enflasyon düşürülmeye çalışılsa da yüzyıl ortasına kadar genel artışın devam ettiğini ortaya çıkarmıştır (Pamuk, 2016, s. 120).

Sonuç

Bu çalışmada “kompozit yay (composite bow)” terimi yerine “mürekkep yay” teriminin kullanılması önerilmektedir. Kompozit kelimesinin kullanımı akademik açıdan yanlış değildir. Ancak imali ve kullanımı göz önüne alındığında Türk kültürünün oldukça nev-i şahsına münhasır bir ögesi olan bu yayların adlandırılmasının da Türkçe yapılması kanaatimizce daha uygun olacaktır.

Mürekkep yay üretimi, oldukça karmaşık ve uzun bir süreçtir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde bu süreci yürüten ustalar ya lonca teşkilatına ya da ehl-i hiref teşkilatına bağlı olarak çalışmışlardır. Lonca üyeleri, ürettikleri yaylardan en fazla %20 kar ile satarak hayatlarını sürdürürken ehl-i hiref üyeleri ulufe almışlardır. Lonca üyelerinin ürettikleri yaylara bakıldığında 1600 tarihinde satılan yayların hepsi savaşlarda kullanılan tirkeş yaylarıdır. Ancak 1640 yılında satılan yaylara bakıldığında sadece bir adet tirkeş yayı satılırken dört farklı tür müsabaka yayı satılmaktadır. Dolayısıyla 1640 yılında yay talebinin değiştiği ve ustaların da bu talebe karşılık vererek ürettikleri yayları değiştirdikleri düşünülebilir. Böylece okçuluğun askeri misyonunu kaybetmiş olmasına rağmen sportif misyonunu korumuş hatta arttırmış olduğu söylenebilir.

Ehl-i Hiref’e bağlı olarak çalışan Kemangeran-ı Hassa cemaatinin maaş defterleri incelendiğinde genel olarak stabil ilerleyen grafik çizerken 1027/1618 ile 1035/1626 tarihleri arasında ciddi bir maaş artışı gözlemlenmekte ve bu maaş artışı, 1042/1632 tarihinde ortalamaların altına düşmektedir. Kemangeran Cemaatindeki bu hızlı artışı ve düşüşü Koçi Bey’in raporları üzerinden yorumlamanın daha doğru olacağı düşünülmektedir. Zira Koçi Bey, raporlarında ulufe alan kapıkulu sınıfının maaşlarının ve sayısının kanuna aykırı bir şekilde arttığını ve bunun acilen düzenlenmesi gerektiğini arz etmekte ve bu durum, Kemanger Cemaati özelinde mezkur defterlerden takip edilebilmektedir.

Bununla beraber İstanbul’da yay imal eden grupların elde ettikleri gelirlerle un, pirinç, buğday, yağ, et, tuz vs. gibi temel gıdalara ne kadar ulaşım sağlayabildiği sorusu, çalışmamızla dolaylı olarak bağlantılı olan ve cevaplanması gereken bir başka sorudur. Bu sorunun da cevaplanması, Osmanlı Devleti’nde üretici kesimlerden biri olan zanaat erbabı ustaların ekonomik yaşantılarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından elzemdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-1 Asafi, Mühimme Defterleri, (A.DVNS.MHM.d), 14/1; 16; 28; 53.

İbnülemin, Bahriye, (İE.BH), 1/21; 1/99.

Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD.d), 4586; 5085; 6299; 7443; 7444; 3697.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, (TS.MA.d), 487; 488; 489; 2993; 2924; 7253; 9604; 9613/3; 10010.

Yabancı Arşivler

Bulgaristan Arşivi, (YB.04.d), 55.

Tetkik Eserler

Akdağ, M. (2018). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Akdağ, M. (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Akgün, Ö. F. (2002). Koçi Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi* içinde (C. 26, ss. 143-148).

Balfour, H. (1890). On the Structure and Affinities of the Composite Bow. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, (19), 220-250.

Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar - I (İhtisap Kanunları). *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(5), 326-340.

Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar - II (İhtisap Kanunları). *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2(7), 15-40.

Barkan, Ö. L. (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Bellekten*, 34(136), 557-607.

Brown, F. E. (1937). A Recently Discovered Compound Bow. *Annales de L'institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, (IX), 1-10.

Chotbayev, A. (2013). *The Armanent of the Ancient Nomads of the Kazakh Steppes*. Astana: Republic of Kazakhstan Ministry of Education and Science.

Çelik, B. (2018). Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 136-147.

Çelik, Ş. (2007). Orducu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 370-373.

El-Câhiz. (1967). *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fatiletleri* (R. Şeşen, Yay. Haz.). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Eralp, N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evlia Çelebi. (2016). *Seyahatname (Cilt I)* (S. A. Kahraman, Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Faroqhi, S. (2004). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalçık ve D. Quataert (Ed), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde (C. 2, ss. 543-743). İstanbul: Eren Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göksu, E. (2018). *Okla Yükselen Millet*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Hall, A. ve Farrell, J. (2008). Bows and Arrows From Miran, China. *Journal of the Archer-Antiquaries*, 51, 89-98.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman* (S. İlgürel, Yay. Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpçioğlu, M. (1990). Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 - Yeni Bir Kaynak. *Osmanlı Araştırmaları*, 10(10), 137-161.
- Karpowicz, A. (2018). *Osmanlı Türk Yaylarının İmali ve Tasarımı* (M. Y. Akbulut, Çev.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Katip Abdullah Efendi. (2013). *Kavaidü'r-Remy* (İ. Uçar, Yay. Haz.). Sakarya: Mucize Yayınları.
- Katip Abdullah Efendi. (2020). *Tezkire-i Rumat*. (Ş. S. Anık, Yay. Haz.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Klopsteg, P. E. (2016). *Turkish Archery and Composite Bow*. Eastford, United States of America: Martino Publishing Mansfield Centre.
- Klopsteg, P. E. (2019). *Türk Okçuluğu* (Ö. S. Saruhanoğlu ve U. K. Boyacı, Çev.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri* (S. Çakmakoğlu, Yay. Haz.). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2006). Narh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 390-391.
- Kütükoğlu, M. (1978). 1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-84.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mustafa Kani Bey. (2010). *Telhis-i Resailat-ı Rumat*. (K. Yavuz, İ. Canatar ve A. Yüksel, Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Okçuluk Sicil Defteri*. (2016). (İ. Bakırcan, Yay. Haz.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu*. (2019). (H. Şahintürk, Y. Karaca, A. Özkılınç, E. Kırca, M. S. Temel ve K. Gurulkan, Yay. Haz.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Özveri, M. (2013). Osmanlı Kompozit Yayının Savaş Alanlarındaki Avantaj ve Zafları. K. Şakul (Ed.), *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar* içinde (ss. 21-41). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Razavi. (2014). *Fütüvvetname-i Kebir* (H. Yılmaz ve S. Gülten, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Salihlioğlu, H. (1964). XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici. *Belgeler*, 1(2), 227-233.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Dersaadet Matbaası.
- Tabakoğlu, A. (1985). XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 389-414.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşagıl, A. (2012). *Göktürkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tez, Z. (2016). *Meslekler Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982a). *Osmanlı Tarihi – II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar* (Cilt 3 - Bölüm 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982b). *Osmanlı Tarihi - XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar* (Cilt 3 - Bölüm 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Waele, A. D. (2005). Composite Bows at ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.). *Journal of Arabian Archaeology and Epigraphy*, (16), 154-160.
- Y1, E. (2018). *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yücel, Y. (1992). *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak: 1640 Tarihli Es'Ar Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

